

A VINCENNESI FOGOLY

Írta: [CSEHI GYULA

A polgárság legszebb hagyományainak ősforrásához, az idén 150. évfordulóját ünneplő francia forradalom szellemi gyökereit előkészítő Diderot-d'Alembert féle Enciklopédia (1750-1770) lélekzet elakasztó érdekességű életrajzába vezet ez a Csehi Gyula készülő könyvéből közölt önálló részlet.

- Neve?
- Denis Diderot.
- Hol született?
- Langres-ben.
- Hány éves?
- Harminchat.
- Lakása?
- Rue de la vieille Estrapade.
- Vallása?
- Római katolikus.
- Ön írta a *Levél a vakokról, azok számára, akik látnak* című könyvet?

- Nem.
- Kinél nyomatta munkáját?
- Én nem nyomattam.
- Nem ön adta, vagy ajándékozta valakinek a kéziratot?
- Nem.
- Tudja-e, hogy ki a szerző?
- Nem.
- Nem fordult meg az ön kezében a kézirat, mielőtt a nyomdába került?

- Nem.
- Azt sem ismeri be, hogy a könyv néhány példányát ön adta át, illetve juttatta el bizonyos személyekhez?
- Nem, mert ez nem igaz.

A vincennesi vártorony nagytermében, a padmalyt támasztó központi pillér előtt, melyből négyfelé ágaznak a kortól megsötétedett boltívek, egyszerű, szürke bársonykabátos férfi áll, fedetlen fővel, kihajtott ingben, mely szabadon hagyja erős nyakát; vastag lábikráján rendetlen ráncokat vet a fekete gyapjuharisnya. Haja, melyet nem takar paróka, már ritkul és világosbarna keretbe foglalja boltozatos homlokát; orra merészen ivelt, orrcimpája ideges, ajkai gyerekesek és érzékenyek, állakaratosan előreugrik. Nagy barna szeme nyílt tekintettel néz előre. Ugy áll, olyan mozdulatlan, mint a hullámzó víz, melyet hirtelen szélroham fagyasztott meg. Denis Diderot.

Vele szemközt, Párizs helyettes rendőrfőnöke ül, sebtében előkerített egyszerű asztalnál, hivatali tekintélyét kiemelő bő palástban, parókában, a köpeny fekete selymén sápadtan fekvő finom csipkegallérban. Erélyes, fiatalos vonásai mozdulatlanok. Szentvtelen, de határozott hangon beszél. Tekintetét Diderotra szegezi s csak időnként ellenőrzi az asztal végénél dolgozó jegyzőt, kinek tolla gyorsan siklik a papíron és hiven örö-

kiti meg a nyugodt kérdéseket és a fogoly szűkszavú válaszait.

Diderot már egész hete ül a vár tornyában, és még csak most került sor kihallgatására. Eddig nem tudta, mivel vádolják és azt sem, hogy mi vár reá: szabadon engedik? Biróság elé állítják? vagy a „lettre de cachet“ alapján börtönben felejtik, egy évig, öt évig, tizig, élte fogytáig. Mindez egyformán valószínű és egyformán valószínűtlen. Nem lehetetlen, hiszen az uralkodó aláírása mindent pótol: vizsgálatot, vádiratot, ítéletet, fellebbezési tárgyalást, mindent... „Lajos“ — ez a szó, a fatális okmány alá biggyesztve, pályafutásának, cselekvő életének végét jelentheti. Igaz, ha védelmezői lennének, hatalmas pártfogói, akik sikra szállnának érte, akkor könnyen meg lehetne szerezni a másik aláírást, amely éppen olyan gyorsan rendbehozna mindent, mint ahogy az első mindent elrontott. De vannak-e ilyen védelmezői? S egyáltalán, ismeri Denis Diderot-t, aki egyelőre még a semminél is kevesebb: polgár nemesi világban, kiugrott kispap, iskolát járt fia becsületes mesterembernek, szökött irnokka Clément de Ris közjegyzőnek, kétes foglalkozású egyén, író, kinők neve csak James hatkötetes angol orvostudományi szótárának francia kiadásán szerepel, mint fordító és számtani értekezéseinek címlapján. Író, aki bolondos ötleteit vidáman szórja, pazarolja a kávéházakban és sétányokon s akinek egyetlen igazi sikere eddig mégis csak az az ítélet, mellyel a párizsi parlament a *Filozófiai gondolatot* a hóhér kezétől való szétszaggatásra és megégetésre ítélte. A szerzőt nem vetették máglyára, mert ezen a könyvön nem szerepelt a neve. Szerencsére.

Tehát a vakokról szóló levél miatt került a vincennesi várba. Elég baj. A levelet ő írta. És azok a következtetések, melyeket a vakok külön világáról levont, tényleg nem különösen egyeznek az Egyház dogmaival. Le kell újból tagadni, ahogy már megtagadta, amikor névtelenül adta ki. Tagadni. Mindent tagadni. Ezt kell tennie. Szilárd szándékkal ragaszkodik elhatározásához, melyet alaposan megérlelt a magánzárkában töltött végtelenül hosszú hét nap.

Eppen egy hete, július 24-én reggel, bő háziruhájába burkolózva ült íróasztala mellett a rue de la vieille Estrapade egyik vén házának padlásán, dolgozó szobájában; a nyomtatásra érett kéziratokat söngészte, amikor kopogtatás nélkül benyitott hozzá Rochebrune rendőrbiztos, régi ismerősétől, d'Hémery kerületi kapitánytól és vagy három ügynöktől kísérvé. Udvariasan megkérte: engedje meg, hogy felsőbb parancsra szobáját átkutassa. Választ sem várva azonnal munkához látott. Először az íróasztalt vette szemügyre, melyet hatalmas kézirat-kötegek borítottak. Rochebrune vaktában felcsapta az egyiket. „...Az ember a természet termékeit szükségleteinek, fényűzésének, szórakozásainak vagy pusztán kíváncsiságának kielégítésére használta és változtatta...“ Nem folytatta az olvasást. Nem a tudomány eredete érdekelte és rögtön reájött, hogy az *Encyclopédia* anyagát találta Diderot asztalán. Hallott már arról, hogy őt bízták meg a szerkesztésével. Az *Encyclopédia* azonban nem volt tiltott vállalkozás. Ellenkezőleg: maga d'Aguesseau kancellár engedélyezte és a kiadók már a privilégiumot is megszerezték.

A rendőrbiztos néhány festékszagu, nedves ivet vett a kezébe.

— Mi ez, — kérdezte.

— Próbálok az *Encyclopédiához*. Rövidesen megkezdjük az első kötet nyomását és meg kell állapítanom a folio-oldal méreteit, úgy, hogy

se a szöveg túl hosszú, se a margó túl keskeny vagy túl széles ne legyen. Nem kis munka ez, uram s nem kicsiny a felelősség. Képzelve csak el: az első lap pontos beállításától függ az, hogy a tiz hatalmas kötet sok-ezer oldala harmonikus képet fog-e mutatni a fekete felület és a fehér keret arányos elosztásával, vagy sem. A csunyan tördelt könyv majdnem olyan tökéletlen uram, mint a figyelmetlenül végzett házkutatás...

Rochebrune türelmetlen mozdulattal vetett gátat a nekizuhanó szóáradatnak. Félredobta a nyirkos iveket, melyek szélén, esés közben, megcsillantak Diderot betűi. A fiókok után, melyekben semmi érdekes sem akadt, a szemközti falra került a sor. A komiszárius, d'Hémery segédletével, szorgosan kutatott a fenyőfa állványon sorakozó könyvek között, melyek fölött számárfüles, keretnélküli metszetek függtek és néhány klaszszikus szobor gipszöntvénye állott fenyőlábalkon. Régi és új szótárak, görög és latin szerzők, angol filozófusok, Newton művei, matematikai értekezések, a Tudományos Akadémia évkönyvei, szakmunkák... Nem érdekeltek.

Hopp! Megvan, amit keres! *Levél a vakokról, azok számára, akik látanak. ....től, Hága, 1749...* Meglehetősen testes, tizenkettedrét könyvecske, szürke papírfedélben. Mellette még egy példány füzetlenül, lazán egymásra rakott ivekkel.

A rendőrök félbehagyják a kutatást. Rochebrune int d'Hémerynek, aki Diderothoz lép és kimért, szinte ünnepélyes hangon mondja, miközben zsebéből pecsétetes írást húz elő:

— Sziveskedjék átfutni ezt a parancsot. A rendőrfőnök ur utasítására letartoztatam és a vincennesi várba vezetem.

Diderot-t nem érte egészen váratlanul ez a látogatás. Már jóideje tudomása volt arról, hogy a Grand Châtelet irodáiban nincsenek jó véleményekkel életmódjáról és felfogásairól. Tul sokat és túl szabadszájúan fecseg. Egyik-másik munkájának kézírata pedig túl sok példányban forog közkezen ahhoz, hogy mikor nyomtatásban megjelent a rendőrség rá ne jöjjön a szerző nevére. Tudta azt is, hogy figyelik. Jó másfél évvel ezelőtt maga d'Hémery világosította fel erről, amikor megszólította a Palais Royal sétányán.

— Diderot ur, panasz érkezett hozzánk ön ellen. Egy Pierre Harry nevű ur levélben közölte velünk, hogy nincsen megelégedve az ön viselkedésével. Ön hitetlen, ez nem is olyan nagy baj, de nem rejti véka alá az elveit és ezt rosszul teszi. Ez bizony rossz vért szül.

— De uram, én nem ismerem Hardy urat, alig hiszem, hogy így ő engem ismerjen.

— Persze, hogy nem ismeri és éppen ez a baj. Hardy abbé annak a negyednek a plébánosa, amelyhez ön is tartozik...

Nemrégiben meg otthon kereste fel ugyancsak d'Hémery. Most a *Fehér madár, kék vege* című sikamlós elbeszélés iránt érdeklődött. Nem találta, mert Diderot éppen kölcsönadta valakinek. Dolgavégzetlenül távozott.

Ezekben a kánikulai napokban, 1749 nyarán különben is forró volt a hangulat. A kávéházakban, a sétányokon, a külvárosokban, már a belváros uccáin is mind sűrűbb körök vették körül az újdonság-terjesztőket, a gunyversek szavalóit. Az utóbbi években egyre szaporodott az elégedetlenség száma. A düh most már nem fult nevetésbe, mint máskor Párizsban.

Uj adók, szigorú rendeletek, gazdasági bajok fűtötték. A kávéházakban majdnem annyi rendőrnek settenkedett, mint vendég. A csócselék d'Argenson gróf lovassággal verette szét. Az elégedetlenség szítóit és szervezőit, az éhenkórász firkászokat, az állástalan és hitetlen abbékat, az okoskodó tanárokat, a szellemeskedőket „lettre de cachet”-vel a Bastille-be dugták. A miniszterelnök öccse, d'Argenson márkí elégedetten jegyezte fel naplójába: „1749 augusztus. A napokban sok letartóztatás történt. Azzal vádolják a Bastillebe csukott embereket, hogy tiszteletlen verseket irtak, szavaltak és terjesztettek; lázítottak a kormány ellen, a deizmus érdekében szerkesztettek vitairatokat és ki is adták azokat. Így rontották a közerkölcsöt. Ennek gátat kell vetni, különben túl nagy lesz a szabadosság. Bátyám erélyesen lép fel, ezzel kedvében jár az udvarnak és nagy miniszter hírébe jut.”

Diderot éppen előző nap hallotta, hogy a Bastille tömve politikai foglyokkal. Nem hitte. Most meggyőződhet ezért viszik a város szélén fekvő citadella helyett, két mérföldre, Vincennesbe. Elsápad. Hiába ajánlja kedvelt filozófusa, Seneca a sztoikus lelkinyugalmat a sors minden csapásának ellenszeréül. Seneca nem szerkesztette az Encyclopédiát és nem volt felesége, kicsiny gyermeke, mint neki és nem volt szegény, mint ő. Mi lesz az asszonnyal, a fiúcskával, az Encyclopédiával?

— Követem, uram, de meg kell engednie, hogy beszóljak feleségemnek. Ha már ilyen pontosan tudták, hol a dolgozószobám, biztosan arról is értesültek, hogy egy emelettel lejjebb lakom.

A fiatal asszony éppen öltözködött, mikor Denis benyitott. A gyermek ágyacskájában szendergett.

— Le Bretonhoz kell mennem. Utána akarok nézni valaminek a a nyomdában. Nem ebédelek itthon. Gyere értem estére Le Breton könyvkereskedésébe. A vizontlátásra.

Diderot lesietett a lépcsőn. Diszkrétérete alig bírta követni. A ház előtt meglátta a bérkocsit, melyen látogatói érkeztek. Amikor a hágsóra lépett, megszólította a hozzá éppen korrekturát hozó nyomdászinas. Az egyik rendőr félrelökte a gyermeköt. Diderot szeme végigsiklott a keskeny ház falán és a harmadik emelet egyik ablakában meglátta feleségét, aki kétségbeesetten integetett. Nanette megértette, milyen váratlan dolga akadt Denisnek a városban.

Egy héttel ezelőtt történt mindez. Azóta semmit sem hallott felőlük: sem az asszonyról, sem a gyermekről, sem kenyéradó gazdáiról, az Encyclopédia kiadására szövetkezett könyvkereskedőkről.

Berryer, aki néhány percig jegyzetei között keresgélt, kérlelhetetlenül folytatta a faggatást.

— A *Fecsegő ékszerek* című szabados regényről nem hallott semmit, Diderot ur? Két évvel ezelőtt jelent meg. Nem ön a szerzője?

— Nem.

— Hát a *Filozófiai gondolatokról*, melyeket máglyára ítelt a párizsi parlament?

— Azokat sem én irtam.

— Hát a *Fehér madár, kék mese* című regét?

— Azt sem.

— Hát a *Kétkedő sétáját*?

Diderot lelkében, az ijedelem és az elővigyázat fojtó rétegei alatt megmozdul az írói hiuság és az emberi büszkeség. Megint le kellett tagadnia szinte egész művét, melyet különben is névtelenül volt kénytelen kiadni: a „Filozófiai gondolatok“-at, melyekben annyi merész és új ideát szórt el, a „Levelet a vakokról“, mely kicsiny dolgokból kiindulva olyan nagy eredményekhez vezet a látókat, a „Fecsegő ékszer“-et, amely tagadhatatlanul sikamlós kis regény, de: 50 aranyra volt szüksége; szeretője, Mme de Puisieux új ruhát követelt, azért írta, szinte együltiben, no meg azért is, hogy saját maga előtt bebizonyítsa: tud ő is úgy malackodni, ha akar, mint az ifjabb Crébillon... De nem lehet, nem akar mindent letagadni. Hibázott, amikor ezt vette fejébe. Ha túl sokat tagad, semmit sem hisz el Berryer. Különben is mindenki tudja, hogy ő, Denis Diderot, több, mint az irodalom fordításokból, másolásokból, kompilálásból tengető szegénylegényei. Valamit be kell ismerni. Hiusága éppen úgy követeli ezt, mint gyorsan járó, feszülten működő agya.

— A Kétkelő sétáját én írtam.

— Hol van a kézírata?

— Elégettem.

— Mint a többit?

— A többi nem létezett, legalább nálam nem.

Berryer megunta az eredménytelen kérdezőgetést. Int, hogy vége a kihallgatásnak. Átolvassa a jegyzőkönyvet, Diderot elé tartja és megkéri, hogy ellenőrizze: hiven jegyezték-e vallomását s ha igen, írja ő is alá.

Diderot figyelmesen olvas, majd megszokott mozdulattal veszi át a ludtollat a jegyző kezéből és élvezettel kanyarítja az irat alá nevét, az asztal fölé hajolva. Egész hete nem volt már toll a kezében, egész hete nem olvasott egyetlen sort sem. Egész hete nem szólt hozzá barát s ő, akinek monologizálásához mindig hallgatóra volt szüksége, most, egész héten keresztül, csak önmagával folytatott végtelen párbeszédet...

— Vizontlításra, Diderot ur. Félek, hogy sokáig fog itt maradni. Figyeje el, nincs sok értelme a tagadásnak. A helyzetén éppen nem könynyit vele. Mindent tudunk. Bizonyítékaink vannak. Vizontlításra.

Diderot leverten követte őreit, amikor cellájából a terembe vezették. Berryer nyugodt hanghordozása, távolságot tartó, de nem sértő modora valamennyire megnyugtatta. A saját viselkedését pedig éppenséggel okosnak és célravezetőnek tartotta, mindaddig, míg a rendőrfőnök, a kihallgatást hirtelen befejezve, hátat nem fordított. Azután egyszerre fogta el a düh és kétségbeesés. Mindent tudnak. Mit? És mi a szándékuk? Ha mindent reábizonyítanak, ha szigorral alkalmazzák a törvényt, akkor csakugyan sokáig itt maradhat vagy még ennél is rosszabb helyre kerül...

Visszavezették cellájába. A hosszú folyosón egyik sulyos, vasrudakkal, lakattal zárt ajtó a másik után suhant el mellette s gondolatainak a foglár oldalán csüngő kulcsosomó csörgése adott ütemet. Diderot kimerült a torony szűk csigalépcsőjének magas grádicsain lépkedve. Elbágyadt s pillanatra elhomályosodott öntudata. Nagy robajjal csapódott be mögötte a cella ajtaja: megint egyedül maradt.

Ugy! Most már nem ember. Maga taposta sárba becsületét. Ő, aki annyit lelkesedett az antik hősök példáján, mikor még mint a jezsuiták kollégiumának benlakója Titus Liviust fordította s később is, amikor a görög nyelvet tanulva, megismerkedett Plutarchos Életrajzaival. Ő, akit

megkoszorozták ékesszólásból és díjnyertes amplifikációjának témája Mucius Scaevola Porsenna előtt tartott beszéde volt. Mucius a tűz főié tartotta jobbkezét, de nem engedett, nem beszélt és főként nem tagadott, ő pedig megtagadta, lehazudta jobbkezének művét, fejének alkotását, szívének szülöttjeit: könyveit, gondolatait! És mit ért el ezzel? Könnyített legalább helyzetén? Aligha! Berryer szenvtelen szavai inkább nyugtalanítják, mint bármilyen fenyegetés.

Megalázták. Megalázkodott. Hol él? Milyen ország az, ahol az Encyclopédia kéziratái közül, minden megokolás nélkül, a börtönbe hurcolhatnak valakit, ahol az ember gondolatait még titokban sem terjesztheti, hol az irónak meg kell tagadnia eszméit, melyek pedig nemcsak, hogy nem bűnösek, nem erkölcstelenek, hanem magasztosak, hiszen az észen alapulnak, ahol valaki csak úgy lehet becsületes és következetes, mint író, ha mint polgár becstelen, ahol az erkölcs és a kötelesség parancsoló szavának csak úgy lehet engedelmeskedni, ha az ember kijátssza a törvényt; ahol a hatalmonlevők álszent erőszaka ellen a tettetés és a bujkálás az egyetlen fegyver... Mindent vállalnia kell a gondokodónak, minden nyomoruságot, minden megaláztatást, ha csak nem megy önkéntes száműzetésbe, mint Voltaire vagy nem pénzeszsák, mint d'Holbach, akít milíói védenek.

A magánzárka hosszú napjain és álmatlan éjszakáim a kétségbeesés úgy váltakozik Diderot lelkében a dacos, tehetetlen dühvel, mint a hideg-
lelős betegnél a láz és az esettség. A sok töprengésnek, kinlódásnak, találgatásnak, mérgeledésnek, káromkodásnak egy az eredménye: nem változás, csak akarat. Innen ki kell jutnia, mindegy, hogy milyen áron. Majd meglátja azután, hogy mit csinál. Tovább folytatja a harcot vagy meghuzódik kuckójában. Párizsban marad vagy külföldre, Hollandiába, Angliába megy. Vagy haza, Langresbe. A legokosabb lenne odaállni az apai műhely fujtatója és üllője mellé. De túl idős már ahhoz, hogy kétkézi mesterséget tanuljon. Úgyetlen is. Megpróbálta, amikor egyszer megunt a kollégiumot. Egyetlen napot birt ki a műhelyben s futott vissza az iskolába.

Ki tudja? Hátha megbékél vele az öreg késműves, ha meglátja milyen dolgos, házias asszony fiának a felesége, aki miatt véglegesen kitaladta, hogy milyen édesen csacsog és nevetgél a kis unoka és hogy Denis, aki husz éves fejjel kihívóan vágta arcába, hogy „semmi sem akar lenni“, milyen komoly szándékkal keres most munkát és kenyeret. Talán valami hivatalt is vásárol neki. Pénze van az öregnek, elég. Denis Diderot közjegyző, Langres. Isten veled filozófia, küzdelem, irás; adieu nyomoruság és börtön! Adieu Párizs!

Elsősorban ki kell szabadulni innen, mindegy, hogy milyen áron...

Diderot 102 napi fogság után hagyta el vincennesi várat. Gyors léptekkel, izgatottan haladt át a felvonóhidon, lenézett a sánc piszkos vizére, visszafordult és megegyeszer végigtekintett a vártorony zömök falán, a kastély széles ablaksorain és a park fainak sötétzöld levélrengetegén. A hid előtt kocsi várta. Kényelmesen elterpeszkedett az ülésen, mélyen leszivta az ut poros levegőjét s kedvtelve nézegette a nehézkes társzekereket és az elegáns hintókat, melyek kocsijával egyirányban haladtak Párizs felé vagy a fővárosból indultak a vidékre.

— Mit csinál az asszony? Hogy van a gyerek? — gondolta. A kocsai alig negyed órai ut után megérkezett a Saint-Antoine kapuhoz, amely mögött fenyegetően meredeztek a Bastille kerek bástyái. Végigfutott a Marais diszes palotái között, majd lekanyarodott a rakpartra. A lasan folyó víz irányában egyre-másra haladta túl a személyszállító bárkákat és a lomha teherhajókat. A városháza terén keresztülvágva befordult a Cité szigetére. Diderot szeme mohón habzsolta az ismerős látványt. Az uccák, terek népes sürgését-forgását, a Székesegyház hatalmas épületét, tömören karcsu tornyait, kőcsipkéinek fehér koszorúit, a téren túl, a kisebb házak fölött kiemelkedő Palais zürzavaros tömegét és a Sainte-Chapelle merész campanilláját. A kocsai átdübörgött a Kishidon és elhaadt a Hotel Dieu fekete falai alatt.

A rue Saint-Jacques elején Diderot megállította. Már jóideje küzdött magával, most végül döntött: nem megy egyenesen haza. A hadifogságból érkező katona először kaszárnyájában jelentkezik: először kötelességé és csak azután a családjáé. Az ő kaszárnyája a könyvkereskedés. Mit árt Nanettenek és a fiúnak, ha pár perccel később látják viszont otthonukban a családfőt? Diderot kifizeti a kocsist és nekivág a rue Saint Jacques kaptatójának. Hogy is gondolhatott arra, hogy elhagyja ezt a várost, az Egyetem negyedét, nyomdáival és könyvkereskedéseivel? Belép a legelső széles bejárati boltba, melynek az ucca felé néző fala egészen szabad. A könyvárus örömmel üdvözlí: gyakori vendége volt. Fürgén eléje rakja az újdonságokat: Buffon *Histoire naturelle*-jének harmadik kötetét, kis verseskönyvet, melynek írója „Isten a természet csodái által bizonyított nagyságát“ énekelte, a *Mercure* és a *Journal des Savants* új számain. Diderot dühösen félredobta az ájtatos költő művét, a folyóiratok hatlapján végigfutotta a tartalomjegyzéket és belélapozott a *Histoire naturelle* testes kötetébe. Csettintett az élvezettől, amikor szép mondaton akadt meg a szeme. Majd köszönt és tovább állott. Le Bretonhoz sietett.

Le Breton, az Encyclopédia kiadására szövetségelt könyvkereskedők vezetőjét nem lepte meg a szerkesztő megjelenése. Már napokkal azelőtt értesült a kancellár irnokától, hogy a miniszter elküldte Berryernak a Diderot szabadlábrahelyezéséről intézkedő rendeletet.

— Most már csakugyan nekilátunk a munkának, Le Breton ur, — mondotta Diderot. — Nem vesztegettem el az időt. Nem dolgoztam a várbán, mert nem lehetett, de reggelig nyitva kellene tartsa a boltját, ha egyfolytában el akarnám mondani mennyi tervet és ötletet hoztam magammal.

A kővér kereskedő felfigyelt és bizalmatlanul nézett végig Diderot-n. Ötlet? Eleget kapott belőle első két szerkesztőjétől, mégis harmadikhoz kellett fordulnia.

— Hagyja az ötleteket, Diderot ur, az ötletek a Bastilleba vagy Vincennesbe viszik az embert. Munkára van most szükségünk, szorgalomra. Elég pénz fektettünk bele ebbe a vállalkozásba és ki tudja, mikor látunk valamit belőle. Megérkeztek azok a sajtók, amiket az Encyclopédia nyomásához rendeltem. Szép új betűket is kapunk. Menjen el, ha kedve tartja, a nyomdába és nézze meg, hogy mit csinálnak ottan. Beszélje meg a legsürgősebb tennivalókat az üzemvezetővel...

Diderotnak nem kellett rábeszélés.

Gyorsan szedte lábait és lihegve fordult be a nyomda kapuján. A széles ablakok alatt elhaladva megpillantotta a sajtók sorát és kissé tovább a szedőszekrények előtt hajladozó munkásokat. A szedőterem ajtajában megállott és elgyönyörködött az elébe táruló látványon. Olyan élvezettel szívta a nedves papír, a nyomdafesték és az izzadság nehéz szagát, mintha rózsalugasban sétált volna. A „prote“, az üzemvezető hozzálépett és kezetszorított vele. Néhány pillanat múlva már mély beszélgetésbe merülve lépkedtek a szekrények között és Diderot nagy megelégedéssel tapasztalta, hogy semmit sem felejtett a nyomdászok szaknyelvéből, amit tizenöt éves irodalmi munkája — fordítások, kézirat és szedés-javítás, — nyomán úgy megtanult, hogy a nyomdászok sehogyan sem akarták elhinni, hogy gyermekkorát nem valamelyik nyomdában, hanem a jezsuitáknál töltötte.

Beléptek a sajtók termébe. Ez volt az a hely, ahol Diderot a legjobban érezte magát. Itt sokszorozódott meg a gondolat. Magányos őrszemből itt vált hadsereggé. Minden sajtó mellett két munkás állott, az egyik a papírt helyezte a keretre, a keretet hajtotta a szedésre, a szedést hordozó márványlapot taszította a prés alá. A másik eközben két fanyélbe foglalt kemény bőrpárnán dörzsölte a festéket s amikor elég finomnak találta egyenletesen elosztotta a szedés felületén. Az első munkás nekilendült a prés karjának és a nehéz vaslap keményen rászorította az ivet tartó keretet a szedésre. Majd elengedte a kart, a vaslap helyére lendült. A felemelt keretben megjelent a felkétén csillogó szöveggel borított fehér papírlap. A munkás kivette, félretette, újabb ivet helyezett a keretbe és kezdődött az egész előlről. Így ment ez, ütemesen, végtelenül. Egy másik gépnél, figyelmes munkával új szedést állítottak be a márványlapra. A harmadikról meg éppen kiemelték a nyomás végeztével a régít...

A sok, lassú, kényelmesnek tűnő mozdulat, az ide-oda topogó emberek hajladozása, a rugók nyikorgása, az egymáshoz dörzsölt bőrpárnák tompa surlódása, a szedést hordó márványlapok karcoló csuszása zürzavaros benyomást keltett volna a nem hozzáértő szemlélőben, de Diderot megérezte mindebben az alkotó munka biztos, nyugodt ritmusát.

Vagy tíz sajtó működött. A terem végében állott, kettős sorokban, a tíz új. Diderot úgy lépett el közöttük, mint ujoncai fölött szemlét tartó hadvezér. Jó katonákat kapott, győzni fog velük. A sajtók simára gyalult tartóoszlopán látni a kemény tölgy egészséges erzetét; talpazatuk széles, márványlapjuk szűziesen fehér a csuszató dobozban, rugójuk erőse edzett hajlékony acél. A zömök szélesen elterülő masináknak valami jelképesen merész lendületet ad az a négy vastag deszkaszál, amely az oszlop tetejét négy sarkából kiágazva a menyezet gerendáival köti össze.

Diderot most már futva kapaszkodik a Sainte-Geneviève domb tetejére. Átrohan a téren. Kergeti a lelkiismeretfurdalás. Mégis csak rossz apa, aki ilyen hosszú távollét után nem gyermekéhez fut, hanem a gépeket dédelgeti. Pedig van-e szebb, nemesebb érzés, mint a szülői szeretet?

A rue de la vieille Estrapade meghittent üdvözl. Három lépcsőt ugrik egyszerre, úgy rohan föl a harmadik emeletre. Beront a lakásba és a konyha padlóján játszadozó kisfiut egyetlen hatalmas lendülettel emeli magához. Szorongatja, csókolja. A gyermek nem érti, hogy mi tör-

ténik vele. Megijed és hangosan zokogni kezd. Apjának szemét is elhomályosítják a könnyek. A gyermek megismeri, mosolyog, tapiskál, de Diderot még nem uralkodik magán.

Azután vigyázva a földreereszti a kisiut és tárt karokkal Nanette felé fordul. Karjai lehanyaglanak. Nanette mord arccal, konok szemmel derekára szorított kezekkel áll elébe. Kinos csend.

Majd kitör belőle, mindaz, amit Denis fogvatartásának idején fejében forgatott. Három hónapig, gyült, kavargott lelkében a harag. Mennyi megaláztatást kellett elszenvednie és milyen szerencsétlenné tette Denis könnyelműségével, istentelenségével, lustaságával. Eddig hallgatott, most, hogy férje megint itthon, nem türtőzteti magát.

Ha Denis nem akarja családját egészen tönkretenni, — jóhírnevüknek most már ugy is vége, hagyjon fel szokásaival, szakítson barátaival, ne firkáljon, ne fecsegyen ezentul, hanem dolgozzék. Bármit, de becsületesen, mint mindenki, mint minden szomszéd. Mint az ő apja és a Nanetteé. Ne vonja ki magát minden kötelesség alól és ne érdemelje meg, hogy gonosztevő módjára kezeljék. Eleget szaladgált, kilincsel, könyörgött miatta Nanette, de többet nem teszi; vagy megváltozik Denis vagy le is ut, fel is ut...

Denis nem azt várta. Nanette olyan odaadóan viselkedett a nehéz hónapokban, olyan figyelmes volt hozzá, mint házasságuk első éveiben. De, ugylátszik, csak a fogollyal, a szerencsétlen emberrel érzett együtt, férjét, Denis Diderot-t nem érti és nem értékeli. Hiszen igaz, hogy Denis sem élettársát, szonyát tiszteli és becsüli benne, — régóta elhűgülték már egymástól, hanem gyermeke anyját. Kár minden szóért, nem értik meg egymást. De nem lehet nyugodtan végighallgatni ezt a sértő, gyűlölködő szóáradatot.

Diderot becsapja maga mögött az ajtót. Felmegy a padlásra. Elvezetel hallja a kulcs csikorgását a berozsdásodott zárban; benyit kamrájába. Ledobja kabátját, leteszi csattos cipőjét, papucsot húz, magára ölti kopott házikabátját. Íróasztalához ül, tekintetével végigsimogatja a könyvek sorait, a metszeteiket és a gipszszobrocskákat. Tolla után nyul, a tintába mártja, kis darab papíron kipróbálja, és mikor látja, hogy nem ír, kabátjának hajtókájába törli, melyen sűrű sávokban sorakoznak a régi tinta vonások. Másik lúdtollat vesz kezébe és megkönnyebbülten sóhajtva bontja ki a legelső kezűgyébe kerülő kézirat köteget, mint hosszú utról érkező utas.

M Á R I A B É L A : D A L

*Ki hangyabolyba születél
vidd csöndben terhedet,
míg csak ki nem adod
utolsó lehelleted.*

*Munkád hiábavaló
és ezt te jól tudod,
de rágódni kár azon,
ha rád e sors jutott.*

*Az egész annyit nem ér,
miként egy rossz hatos!
Már valahol elindult
a láb, mely eltapos...*

*S minden mire volt jó?
Gondolkodni káros!
Lettél millió közt
keserű s magányos.*